

ПРАВО

УДК 341.3

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2024.59.55-61>

Дмитро ХОМ'ЯКОВ, канд. юрид. наук

ORCID ID: 0000-0002-8232-6316

e-mail: dmytro.khomiakov@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ПРАВОВІ ОПЕРАЦІЇ У ГЛОБАЛЬНОМУ КОНТЕКСТІ

Вступ. Поява концепції воєнних дій, що визначається як використання права для ведення війни, спонукала до переоцінки сталості міжнародного порядку, заснованого на верховенстві права. Подібно до регулювання кіберпростору, інформаційних загроз та інструментів економічного і фінансового тиску воєнні дії є некінетичною дією, яка не відповідає традиційному перебігу збройного нападу. Захоплені зненацька держави не знають, як реагувати на ці некінетичні дії, оскільки вони відбуваються в новому нормативному швидкозмінному середовищі. Саме тому метою цього дослідження є аналіз міжнародного досвіду проведення правових операцій та надання пропозицій щодо впровадження зазначених аспектів діяльності в органах військової юстиції.

Методи. Джерельну базу дослідження становлять документи міжнародних організацій та наукові публікації з питань проведення правових операцій. Використано діалектичний, історичний, порівняльно-правовий методи для відстеження трансформації поглядів на процеси планування та проведення правових операцій; системно-структурний, формально-логічний методи – для визначення положень, які доцільно врахувати у процесі впровадження концепцій правових операцій в діяльність ЗС України; методи аналізу, узагальнення та синтезу – для розробки відповідних пропозицій.

Результати. Узагальнено і систематизовано міжнародні офіційні документи (угоди, протоколи, конвенції, рекомендації, стандарти, декларації, комюніке, послання, хартії), які регламентують та регулюють питання гібридних війн; розроблено пропозиції з імплементації концепцій правових операцій в Україні.

Висновки. Результати цього дослідження розвивають ідеї інших дослідників про доцільність впровадження поняття та здійснення правових операцій у контексті гібридних війн.

Ключові слова: гібридна війна, міжнародний правопорядок, правові норми, правові операції, стратегічні цілі.

Вступ

Росія використовує правовий дискурс, який ґрунтується на глибокому розумінні міжнародного права і посиляється на міжнародні норми для критики дій своїх конкурентів та виправдання своєї зовнішньої політики. Таким чином, російський правовий наратив добре поінформований і підкреслює лицемірство ліберальних демократій, зокрема США, які наполягають на верховенстві права у своїй зовнішній політиці, практикуючи при цьому достатньо вибіркоче тлумачення правових норм. Цей дискурс, який не намагається забезпечити правову узгодженість, слугує для виправдання постійних порушень норм, які подаються як несправедливі, з метою послабити міжнародний порядок. Таким чином, використання права у такий спосіб належить до сфери інформаційної зброї та підпадає під поняття правові операції. Вміти розпізнати та протидіяти таким заходам є завданням на майбутнє для військової юстиції.

Огляд літератури. Термін "гібридна війна" уперше з'явився в роботі американського військового експерта майора Вільяма Дж. Немета у праці, яку він написав у Монтерейській військово-морській академії у 2002 р. під назвою "Future War and Chechnya: A Case for Hybrid Warfare". В. Намет на прикладі Чеченської республіки демонструє, яким чином збройні групи нерозвинених суспільств, використовуючи передові технології та пристосовуючись до тактики свого опонента, мають велику ефективність у конфлікті. Автор стверджує, що гібридна війна є сучасною формою партизанської війни, але більш ефективною з урахуванням застосування нових технологій та сучасних методів мобілізації до боротьби, та зазначає, що завдяки своїм потребам чеченці легко змінилися від класичної до партизанської тактики і дуже часто могли об'єднати партизанські дії з терористичними атаками.

Потрібно розуміти, які основні причини, які зумовили виникнення гібридних конфліктів. У ролі однієї з таких детермінант виступила передусім сучасна модель

безпеки, яка сформувалася після Другої світової війни. Із теоретиків, які працюють за різноманітними напрямками, що пов'язані з концепцією гібридної війни багато років, напевно найбільш цитованим є Френк Хоффман. За його визначенням, гібридна війна є відхиленням від попередніх втілень війни: "Замість окремих викликів з фундаментально різними підходами (традиційний, нерегулярний, терористичний), ми можемо очікувати зустрічей з супротивниками, які будуть застосовувати всі форми війни і тактики, можливо, одночасно". Яскравим прикладом такої стратегії для Хоффмана була стратегія Хезболла у Другій ліванській війні в 2006 р., під час якої Хезболла завдала дуже потужного удару регулярним силам Ізраїлю (які мали величезну перевагу) шляхом використання конвенційних і нетрадиційних, нелінійних тактичних прийомів. Із міркувань Ф. Хоффмана, те, що робить конфлікт гібридним, – це узгоджене використання різноманітних методів протистояння як військових, так і невійськових, з метою досягнення результатів як у фізичному, так і психологічному аспекті війни. Френк Хоффман у своїх працях наголошує на тому, що особливостями гібридних воєн є поширеність актів терору та різноманітних форм злочинів проти суспільства. Він визначив гібридні загрози як здатність одночасно й адаптивно застосувати інтегрований зв'язок звичайної зброї та нерегулярної тактики, тероризму та кримінальних елементів у сфері боротьби за досягнення політичних цілей. Вищезгадане міркування вказує на дві групи дійових осіб у гібридних конфліктах: уряд та недержавні формування (Hoffman, 2007).

Ще один підхід до трактування гібридної війни демонструють А. Якобс і Г. Ласкоджаріас. Згідно з їхніми твердженнями в гібридних конфліктах задіяні, окрім військових дій, різноманітні методи, серед яких: економічний тиск, розвідувальні служби, саботаж та дезінформація серед населення. Усі традиційні, нерегулярні та комбіновані форми ведення протистояння об'єднуються і становлять синтез руйнівних дій, що застосовуються за допо-

могою гнучкої стратегії. Завдяки цьому гібридна війна стає невидимою на початку конфлікту й явною в момент, коли її вже неможливо попередити.

Концепція гібридної війни не є чимось абсолютно новим, представляючи поєднання конвенційних і неконвенційних (нерегулярних) методів ведення війни, що виходять за межі поля битв і охоплюють економічні, дипломатичні, інформаційні (у т. ч. психологічні, кібер і дезинформаційні) і політичні способи протистояння. Ця концепція ґрунтується насамперед на здатності цілеспрямовано впливати на віддалені об'єкти і процеси нетрадиційними військовими засобами, особливо на процеси й об'єкти, які є критично важливими для функцій держави і збройних сил.

Як асиметричний підхід гібридна війна спрямована на досягнення широкомасштабних наслідків з використанням скромних засобів, наприклад, перешкоджання військовим операціям супротивника або запобігання отримання політичної підтримки населення. Загалом під час гібридних конфліктів спостерігається координація так званих м'яких дій з використанням більш цілісної стратегії, яка варіює в плані інтенсивності на різних етапах (ініціювання, гостра фаза, рішення) і спрямована на дестабілізацію внутрішніх і зовнішніх процесів держави. Кінцевою метою є підірив цієї держави шляхом стимулювання дестабілізації економіки, розчарування і невдоволення населення, відчуження меншин або скривджених груп населення, створення умов для контрольованої і неконтрольованої міграції, придушення громадянського опору і підірив критичної інфраструктури. До цього додається використання певних розвідувальних дій, операцій сил особливого призначення, конвенційних збройних сил і нерегулярних комбатантів (терористів, злочинців, органів поліції / міліції, найманців, рухів опору, партизанів тощо). Сучасними прикладами гібридних конфліктів є недавні бойові дії і ті, що тривають, в Україні, в Грузії, а останнім часом і в деяких країнах Європейського союзу.

У гібридних конфліктах основними цілями є захоплення контролю над суспільством, здійснення впливу на настрої людей, маніпулювання людьми, які відповідають за прийняття важливих рішень у державі. Противник намагається маніпулювати основними цінностями, мотиваційними факторами, культурним базисом та стратегічною, комунікаційною та критичною інфраструктурою країни. Застосування засобів гібридної війни направлене на найбільш критично вразливі матеріальні системи – комунікації, інфраструктура або транспорт. Усе частіше урядові, а також недержавні організації, здійснюють напади на вразливі точки ідеологій та інституцій, а також використовують соціальне невдоволення або сприйняття корупції для посилення сил у конфлікті. Ці суттєві стратегічні слабкості дали можливість досягнення більшого успіху тим, хто використовує методи інформаційної або асиметричної війни. Домінування неоліберальних ідей призвело до розширення прірви між багатими і бідними і посилило тиск на середній клас. У результаті цього відбулися фундаментальні зміни в економічній, соціально-політичній і психологічній ситуації, що призводить до переоцінки основних цінностей та зростання популізму в багатьох країнах по всьому світу. Референдум про Брексіт в Об'єднаному Королівстві в 2016 р. та обрання Дональда Трампа президентом США відображають стурбованість соціально-економічними умовами, ставлячи під сумнів такі інституції з багаторічною історією, як Європейський Союз і НАТО (Glenn, 2009).

Правові операції є частиною академічного лексикону з 2001 року. Цей термін ввів Чарльз Данлап-молодший,

генерал-майор ВПС США у відставці, а зараз професор юридичного факультету Університету Дьюка в Північній Кароліні. У широкому розумінні, за визначенням Данлапа, правова операція – це просто використання "права як заміника традиційних військових засобів для досягнення оперативної мети". Далі Ч. Данлап-молодший розбиває цю концепцію на дві форми: "інструментальна правозастосовна діяльність" і "правозастосовна діяльність із використанням важелів впливу". Інструментальна правозастосовна діяльність – це "інструментальне використання правових інструментів для досягнення тих самих або подібних ефектів, які традиційно досягаються традиційними кінетичними військовими діями". Очевидно, що інструментальна правозастосовна діяльність застосовується до державних суб'єктів, які мають можливість вести традиційну війну.

Метою та завданням дослідження є аналіз міжнародного досвіду проведення правових операцій для надання пропозицій щодо впровадження зазначених аспектів діяльності в органах військової юстиції. Для досягнення цієї мети пропонується узагальнити та систематизувати міжнародні офіційні документи, а також наукові публікації провідних вчених із питань проведення правових операцій та протидії їм і запропонувати засоби адаптації світового досвіду правових операцій у вже існуючій системі органів військової юстиції.

Методи

Джерельну базу дослідження утворюють документи міжнародних організацій та наукові публікації з питань проведення правових операцій. Використано діалектичний, історичний, порівняльно-правовий методи для відстеження трансформації поглядів на процеси планування та проведення правових операцій; системно-структурний, формально-логічний методи – для визначення положень, які доцільно врахувати у процесі впровадження концепцій правових операцій у діяльність ЗСУ; методи аналізу, узагальнення та синтезу – для розробки відповідних пропозицій.

Результати

Стратегічне використання права наразі має чотири основні форми: переосмислення існуючих норм; створення нових норм; мобілізація правових наслідків для обмеження сторони; звинувачення у протиправних діях для завдання репутаційної шкоди. Стратегічне використання права в Росії, США та Ізраїлі демонструє, як держави експлуатують правові норми, щоб служити своїй зовнішній політиці та зміцнювати свої позиції на міжнародній арені.

Використання права для досягнення стратегічних цілей є досить поширеним явищем у XXI ст. Одним із таких прикладів є правові операції США, спрямовані на недопущення отримання Іраном ядерної зброї. Протягом останніх кількох років правові операції США проти Ірану переслідували дві мети: зупинити розвиток ядерної програми Ірану і перешкодити спонсоруванню Іраном терористичних та радикальних організацій. Використовуючи юридичний інструментарій та економічний вплив США, що ґрунтується на першості долара США як світової резервної валюти, Казначейство мало змогу істотно впливати на міжнародний фінансовий сектор. Казначейство надавало фінансовим установам вибір між двома ринками: США (найбільшою економікою світу) та Іраном (державою, що перебуває у стані конфлікту). Крім цього, фінансові установи та компанії, які обирали співпрацю з Іраном, автоматично вносилися до санкційних списків США (Almang, 2019).

Кінцевий результат правових операцій США проти Ірану вражає. До 2013 року приблизно 80 млрд дол. із загальних 100 млрд дол. валютних резервів Ірану не могли бути репатрійовані через дотримання іноземними фінансовими установами застережень США. А до 2015 року було завершено розробку спільного всеосяжного плану дій зі скорочення потенціалу Ірану зі створення ядерної зброї. Уроки, винесені з кампанії за припинення ядерної програми Ірану, численні й позитивно впливають на використання правових операцій у майбутньому. Подібний вид правових операцій використовувався США проти Росії після анексії Криму в 2014 р., а також проти Ісламської держави того ж року. Такі операції можуть привести до бажаних наслідків у майбутньому, можливо, доповнюючи режими санкцій, які застосовуються багатьма іншими країнами для досягнення подібних політичних цілей.

Ще одним добре відомим прикладом правових операцій є скоординована правова стратегія, яку застосовує Китайська Народна Республіка (КНР). Відомо, що китайський уряд підтримує більш вільне тлумачення правових норм, ніж можна було б очікувати від країн, які тісно пов'язані з США. Наприклад, військовий статут Народно-визвольної армії Китаю містить інструкції про те, що китайські війська можуть ігнорувати право збройних конфліктів і навіть маніпулювати ним для досягнення тактичних цілей. Іншими помітними тактиками китайської правової політики є створення і просування "міжнародної легітимності для розширення права Китаю на суверенітет" (Lee, 2014). Готовим прикладом серед інших є ігнорування Китаєм Конвенції ООН з морського права, при цьому він охороняє свої морські виключні економічні зони і створює ледь придатні для життя острови з метою розширення китайського суверенітету (Beck, 2014).

Ще одним прикладом використання Китаєм правових засобів для ігнорування міжнародного режиму нерозповсюдження ядерної зброї. Мотивація Китаю, описана в термінах законодавства, спрямованого на створення диспропорцій у дотриманні зобов'язань, зводиться до просування того, що Китай вважає своїм національним інтересом. Китай є учасником Договору ООН про нерозповсюдження ядерної зброї, у якому чітко зазначено, що держави-учасниці не можуть "допомагати, заохочувати або спонукати будь-яку державу, що не володіє ядерною зброєю, виробляти або іншим чином набувати ядерну зброю або інші ядерні вибухові пристрої". Незважаючи на зобов'язання Китаю за цим договором, останніми роками Китай, як повідомляється, був основним пунктом транзиту ядерних компонентів, призначених для Ірану. За оцінками деяких офіційних осіб, не менше 90 % товарів, призначених для використання в ядерній програмі як Ірану, так і Північної Кореї, проходять через Китай (Hsiao, 2016).

Палестинська автономія використовує проти Ізраїлю абсолютно різні правові операції, що вказує на розмаїття правових дій, навіть якщо вони спрямовані на досягнення схожих цілей, вона просуває свою справу, прагнучи членства в міжнародних організаціях, на превеликий жаль для Ізраїлю. Одним із широко розрекламованих прикладів є кампанія за визнання Палестини членом ООН. Намагання Палестинської автономії приєднатися до міжнародних організацій виявилось настільки ефективною тактикою, що для сприяння переговорам у рамках мирного процесу 2013 року США уклали угоду про звільнення понад 100 палестинських в'язнів, які перебували під вартою в Ізраїлі, кілька з яких були засуджені за вбивство ізраїльських цивільних осіб, в обмін на обіцянку, що Палестина утримається від вступу до міжнародних організацій протягом лише дев'яти місяців.

Палестинська автономія також приєдналася до Міжнародного кримінального суду – юридичної інстанції, яка може бути використана для подання позовів проти дій Ізраїлю. Насправді, схоже, що Палестинська автономія використовує будь-яку інстанцію, яка розглядатиме її позови проти Ізраїлю, включно з Організацією Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури та Міжнародним судом ООН.

Ізраїль посідає особливе місце в розвитку глобального мислення щодо інтеграції права у військову стратегію держави. Ізраїльська держава надає багатий матеріал для детального вивчення, оскільки вона дуже рано запровадила цей підхід у своїх збройних силах. Основою ізраїльської стратегії є юридичний департамент ізраїльської армії, правові інституції, зокрема Верховний суд, і спеціальні комітети, які використовуються у випадках, коли виникають переслідування за воєнні злочини.

Юридичний департамент (HaPraklitut HaTzva'it) Армії оборони Ізраїлю (ЦАХАЛ), відомий як Корпус генеральної військової прокуратури (MAG), складається із військових юристів, завданням яких є обґрунтування законності застосування сили. Ця організація перебуває в центрі значної доктринальної еволюції, що відбулася після другої інтифади: ЦАХАЛ все частіше розглядає міжнародне право не як зовнішнє обмеження, а як елемент ізраїльських національних інтересів. Тлумачення права збройних конфліктів і просування альтернативних норм, де це необхідно, стали розглядатися як спосіб просування інтересів Ізраїлю у воєнний час, як і в мирний. ГВП відповідає за використання сірих зон міжнародного права для того, щоб дати ЦАХАЛу свободу дій. Ахаз Бен Арі, юридичний радник міністерства оборони і колишній керівник відділу міжнародного права ЦАХАЛу, чітко висловився що цієї ситуації на конференції в Тель-Авіві у 2007 р.: "Наша робота полягає в тому, щоб дозволити армії діяти". Це нове значення, яке надається праву, призводить до збільшення штату співробітників. Відділ міжнародного права – один із підрозділів ЦАХАЛу, який найістотніше збільшився. У 2009 р. він налічував 20 осіб, у 2019 р. – 30 плюс ще 30 офіцерів запасу, що дозволяє за потреби подвоїти його чисельність. Відтоді його стали називати "командою охорони правопорядку".

На інституційному рівні ГВП також надає правову допомогу військовослужбовцям ЦАХАЛу. Солдати бояться міжнародних судів, і цей страх попервах посилюється браком правових знань. ГВП розглядає себе як міст між правовим і військовим середовищем, а її офіцери прагнуть опанувати як правові імперативи, характерні для військового розгортання, так і специфічні потреби збройних сил. Участь ГВП у прийнятті військових рішень демонструє прагнення захистити солдат від переслідування за військові злочини.

Покладаючи на військове командування відповідальність за дотримання міжнародної законності, передбачається, що солдати будуть захищені від кримінального переслідування, оскільки накази перевіряються на законність перед їх видачею, що зменшує моральний солісизм солдатів, які можуть опинитися в скрутному становищі, якщо їх попросять самостійно оцінити законність отриманих наказів. За тією ж логікою, якщо відбуваються акти насильства, ЦАХАЛ також може зняти з себе відповідальність, показавши, що солдати, які їх вчинили, не виконували наказів. На практиці ці дві місії – дотримання міжнародної законності і захист солдатів від кримінального переслідування – можуть суперечити одна одній і ставити юрисконсультів у незручне становище, коли їм доводиться балансувати на межі. Збройні сили хочуть, щоб їхні рішення схвалювали якомога більше, але вони

також повинні захищати свій авторитет у суспільстві та організаціях, які захищають права людини.

Правовий захист військовослужбовців також забезпечується за допомогою військових судів. Відповідно до принципу комплементарності, Міжнародний кримінальний суд (МКС) може здійснювати свою юрисдикцію лише в тому випадку, якщо у відповідній країні ще не ведеться судовий процес. Солдати, які вже були притягнуті до відповідальності за военний злочин у своїй країні, не можуть бути повторно судимі МКС. На відміну від процесу у Франції, де солдатів судять цивільні суди, в Ізраїлі солдатів судять військовослужбовці у спеціальних судах, які можуть ставитися до них з більшим розумінням, ніж цивільні суди.

Верховний суд також відіграє ключову роль, хоча й опосередковану, в ізраїльській правовій стратегії щодо палестинців. Цей орган, що поєднує в собі функції Високого і Верховного судів, особливо важливий для Ізраїлю, який не має конституції. Його судді одночасно є гарантами демократії і виконують провідну політичну роль: тлумачать та оновлюють основні закони держави. До середини 1990-х років Верховний суд рідко втручався у справи ЦАХАЛу. Однак це змінилося, коли головою Верховного суду в 1995 р. став Аарон Барак. Барак, близький до американських ліберальних еліт, теоретично обґрунтував "правовий інтервенціонізм" у своїй книзі "Суддя в демократії" і рекомендував судам виконувати свою політичну роль, оцінюючи рішення, прийняті виконавчою владою. Залучення суду в такий спосіб допомогло поставити офіцерів ГБП у вирішальну позицію, оскільки вони готували юридичні аргументи для пояснення рішень судів. Тут необхідно враховувати важливість Верховного суду як балансуєчої сили. Судді не перебувають у стані систематичного конфлікту з ГБП. Навпаки, вони часто працюють пліч-о-пліч з військовими. Замість культури конфронтації існує культура співпраці, частково завдяки інституційним та міжособистісним зв'язкам. Що стосується судових рішень, то експерти з правових питань ГБП надають початковий висновок, який суд загалом схвалює. Якщо виникають розбіжності в думках, судді надають другий висновок, який іноді називають "планом Б", у співпраці з командами (МКС (Jones, 2016)).

Як останній компонент захисного механізму, покликаного зменшити його правову вразливість, Ізраїль створив ряд слідчих комітетів, відповідальних за оцінювання звинувачень у воєнних злочинах. Ці комітети перебувають на стику між Міністерством юстиції та Верховним судом, який іноді приймає рішення про їх створення. У рішенні 2006 року, що дозволяє цілеспрямовані вбивства за певних умов, Верховний суд рекомендував створити слідчий комітет для розгляду спірних випадків. Інституційний механізм такого роду діє як "правовий щит" від потенційного переслідування як у міжнародних кримінальних установах, так і в національних (універсальної юрисдикції), які, таким чином, не уповноважені виносити правові висновки у цих справах за принципом комплементарності. Слухання в комітетах відбуваються за моделлю допиту у внутрішньому військовому розслідуванні: свідчення та докази неприйнятні в будь-якому суді, який може взяти до розгляду кримінальне провадження. Схильність цих комітетів до дотримання зобов'язань за міжнародним правом була нерівномірною. Однією з перешкод є те, що вони структурно близькі до держави, яка має право визначати методи їхньої роботи. Крім того, дослідження впливу незалежних комітетів показують, що регулятори мають тенденцію ототожнювати себе з тими, кого вони регулюють. Як повідомляється,

вони схильні ставати на бік логіки суб'єктів щодо суворого дотримання норм, особливо в питаннях безпеки. У цих останніх випадках присутність колишніх військовослужбовців у складі комітету іноді є необхідною через їхнє детальне знання місцевості, але це має той недолік, що зменшує кількість критики у висновках комітету. Фактори, які допомагають пояснити, чому думки колишніх військовослужбовців можуть бути більш поблажливими, ніж думки суддів, включають тривалі інституційні зв'язки, уявлення про важливість лояльності в армії, а також правила ведення бойових дій, які застосовуються на практиці, часто більш гнучкіші, ніж ті, що дозволені міжнародним гуманітарним правом (МГП).

У доповіді про роль національних слідчих комісій у безкарності позасудових страт, опублікованій у 2008 р. для Ради ООН з прав людини, спеціальний доповідач Філіп Алстон висловив своє занепокоєння щодо схильності держав надавати перевагу комітетам над іншими існуючими типами механізмів: "такі розслідування часто використовуються насамперед як спосіб уникнення реальної відповідальності". На його думку, міжнародне право зобов'язує проводити незалежне розслідування для покарання винних у випадку воєнних злочинів і забезпечення компенсації жертвам. Він зазначає, що, за логікою речей, відповідальність за це мають взяти на себе національні системи цивільного правосуддя, на відміну від комітетів, національні системи цивільного правосуддя можуть призначати покарання. Практика Ізраїлю протилежна цій концепції, і Ізраїль розгортає широку правову стратегію, щоб продемонструвати дієвість принципу взаємодоповнюваності та доброчесності цих комітетів (Rajkovic, & Vennesson, 2012).

Хоча ГБП, Верховний суд і спеціальні комітети є частиною захисту від палестинського законодавства, Ізраїль також має наступальні механізми, які використовують судові процеси для відстоювання певних політичних принципів. Спеціалізовані неурядові організації (НУО) діють як посередники між державою і громадянами, які готові розпочати кримінальне переслідування проти осіб або організацій, якщо це слугує політичним і військовим цілям держави Ізраїль, і можуть надати їм конфіденційну інформацію, яка забезпечить успіх у суді.

Як приклад наступальних дій можна навести роботу американської неурядової організації The Lawfare Project, створеної у 2010 р. Вона займається судовими процесами для захисту інтересів Ізраїлю. Її зусилля, спрямовані на заборону маркування споживчих товарів, вироблених в ізраїльських поселеннях, ілюструють, як пересічні громадяни можуть бути використані для залучення національних та міжнародних правових важелів. Таке маркування було запроваджено законодавчим декретом у Франції, щоб полегшити споживачам бойкот продукції із Західного берега річки Йордан, Голанських висот та Східного Єрусалиму – територій, які незаконно окуповані з точки зору міжнародного права та французької зовнішньої політики. Брук Голдштейн, засновниця The Lawfare Project, була попереджена про цей указ Кабінетом міністрів Біар, однією з 64-х французьких юридичних фірм, допущених до практики у Державній раді та Касаційному суді Франції, що є монопольною ситуацією, яка посилює вплив цих фірм. І Франсуа-Анрі Біар, партнер "Кабінет Біар", і Гольдштейн є членами Федералістського товариства досліджень права і державної політики, потужного об'єднання консервативних юристів і правознавців у Сполучених Штатах (Filho, Farias, & Oliveira, 2017).

Для того, щоб розпочати судовий розгляд, необхідно мати *locus standi* (місцезнаходження). Тому The Lawfare Project зв'язався з ізраїльською виноробнею "Псагот", яка розташована на окупованих територіях і продає свої вина в Європі, і запропонував їй порушити цивільну справу, запевнивши, що The Lawfare Project покrije судові витрати компанії "Кабінет Бріар". Ця виноробня, розташована в релігійному поселенні, і є популярним місцем для відвідування політиків ізраїльського правого крила. У листопаді 2020 р. Майк Помпео відвідав Псагот, що стало першим візитом до ізраїльського поселення представника Сполучених Штатів. Метою The Lawfare Project було отримання рішення Європейського суду, яке б застосовувалося у всіх 27-ми державах-членах ЄС. Цей вид правозахисної діяльності, ініційований приватними особами, слугував уряду ізраїльського прем'єр-міністра Бен'яміна Нетан'ягу, який проводив кампанію за повне визнання ізраїльського суверенітету на анексованих територіях Голанських висот та окупованих територіях Єрусалиму і Західного берега річки Йордан. Ці особливості вказують на важливість закону в ізраїльській військовій стратегії, навіть якщо ця стратегія прямо не описується як правова. За підтримки ЗМІ, приватних ініціатив і міжнародного співробітництва Ізраїль створив "правові щити" і використовує різні важелі на свою користь (Caliskan, 2019).

Наступним питанням постає використання правових операцій росією під час підготовки та безпосередньо повномасштабної агресії на Україну. Як вже зазначалось, російська федерація використовує правовий дискурс, який ґрунтується на глибокому розумінні міжнародного права і посиляється на міжнародні норми для критики дій своїх конкурентів та виправдання своєї зовнішньої політики. Таким чином, російський правовий наратив добре поінформований і вказує на лицемірство ліберальних демократій, зокрема США, які наполягають на верховенстві права у своїй зовнішній політиці, практикуючи при цьому достатньо вибіркове тлумачення правових норм. Цей дискурс, який не намагається забезпечити правову узгодженість, слугує для виправдання постійних порушень норм, які подаються як несправедливі, з метою послабити міжнародний порядок. Таким чином, використання права у такий спосіб належить до сфери інформаційної зброї.

Цей правовий дискурс супроводжується прагненням реформувати міжнародний порядок, який ґрунтується на несправедливому, з точки зору росії, тлумаченні правових норм. Останні представляються не як такі, що виражають універсальні цінності справедливості, а як вектор для реалізації інтересів США та їхніх союзників. Промова Володимира Путіна в Думі в 2014 р., після вторгнення до Криму, дотримується цієї логіки: "Що ми чуємо від наших колег у Західній Європі та Північній Америці? Вони кажуть, що ми порушуємо норми міжнародного права... Добре, що вони хоча б пам'ятають, що там існує таке поняття, як міжнародне право – краще пізно, ніж ніколи".

Таким чином, стратегічне використання права росією набуває форми альтернативного правового дискурсу, спрямованого на перегляд існуючого міжнародного порядку. Це відбувається в кількох різних сферах. Росія почала з розробки правового обґрунтування своєї політики територіальної експансії в Грузії, Криму та на Донбасі, а також у зв'язку з нападом росії на Україну сьогодні. У межах цієї стратегії росія вжила заходів – як до військових дій, так і паралельно з ними – для створення правових підстав для застосування сили. Мета полягала в тому, щоб створити основу або правовий наратив, який надавав би ауру легітимності, тим самим

допомагаючи виправдати застосування сили відповідно до національного або міжнародного права. У випадку вторгнення в Україну юридична підготовка операції полягала в тому, щоб вказати на порушення Мінських угод і провал переговорів між росією і Україною після додавання пунктів, які росія вважала несправедливими, і тому не розглядала.

Далі росія визнала незалежність Луганської Народної Республіки та Донецької Народної Республіки і використала цю подію для виправдання своєї "спеціальної військової операції". У листі росії до Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй від 24 лютого 2022 року було оголошено про російське військове втручання в регіон відповідно до ст. 51 Статуту Організації Об'єднаних Націй на підставі законної самооборони, що є винятком із заборони на застосування сили, яка міститься в ст. 2(4). Таким чином, правова інтерпретація росії спирається на принцип вибіркового самовизначення.

Більше того, росія виправдовує свій інтервенціонізм широкою концепцією "відповідальності за захист", що здійснюється у відповідь на ймовірний геноцид, яка спирається на західні прецеденти, створені військовою інтервенцією НАТО в Косово в 1999 р. (Косово було проголошено незалежним у 2008 р.) та військовою інтервенцією Заходу в Лівію в 2011 р. Норма R2P, ратифікована в 2005 р. на Всесвітньому саміті Організації Об'єднаних Націй, була насамперед відповіддю на труднощі, з якими зіткнулися держави в боротьбі з етнічними чистками в Руанді та Косово. Однак широке тлумачення цієї норми Російською Федерацією ґрунтується на принципі захисту російського населення за кордоном, сформульованому президентом росії Дмитром Медведевим в інтерв'ю російським телеканалам 31 серпня 2008 року після конфлікту між росією і Грузією. Хоча в 2008 р. ішлося про захист населення з російським громадянством, яке проживає за межами країни, що дорівнює приблизно 80 млн росіян, які проживають на території колишнього Радянського Союзу, категорія "співвітчизників", тобто осіб, які мають російське громадянство.

У 2014 р. поняття "співвітчизник, що проживає за кордоном" було згодом розширене до захисту етнічних меншин у Криму, а в 2022 р. – російськомовних на сході України. Федеральний закон від 24 травня 1999 року "Про державну політику щодо громадян Російської Федерації, які проживають за кордоном" зі змінами, внесеними в 2010 р., є наріжним каменем неоднозначного підходу до діаспори, який стосується не лише етнічної національності ("росіяни"), але й охоплює громадян російської федерації, які проживають за кордоном, громадян колишнього радянського союзу, а також емігрантів з Російської імперії та їхніх нащадків. Таке широке визначення дозволяє пов'язувати різні народи, що населяють пострадянський простір, з російською федерацією, де це необхідно, через паспортизацію (надання російського громадянства некорінному населенню колишніх радянських республік). Ця тенденція до розширення досягає свого вітлення в концепції "Русского мира", яка належить до наднаціональної спільноти, що складається з майже 30 млн людей, які живуть за межами росії, але підтримують з нею етнічні, правові та культурні зв'язки. На інституційному рівні ця концепція знайшла своє вираження у створенні у 2008 р. Агентства у справах співвітчизників за кордоном при Міністерстві закордонних справ росії та спеціалізованого Фонду "Русский мир".

Росія застосовує окремі міжнародні норми тактично, використовуючи міжнародні конвенції та договори для розширення своєї свободи дій наскільки це можливо.

Наприклад, Росія скористалася положенням 41 Віденського документа Організації з безпеки і співробітництва в Європі, що дозволило їй обійти вимогу попереднього повідомлення про військову діяльність, що дало їй змогу приховати пересування військ перед вторгненням в Україну. Російська Федерація також уникнула зобов'язання запрошувати міжнародних спостерігачів, повідомивши про кількість військ нижче порогу в 30 тис., встановленого Віденським документом, і покладаючись на положення, яке дозволяє державам не направляти спостерігачів на військову діяльність, що здійснюється без попереднього повідомлення військ і триває не більше 72 год. Такий підхід характерний для росії, яка прагне до стратегічної невизначеності, що маскує її наміри і тримає її супротивників у стані стратегічного паралічу (Voyger, 2018).

Така експлуатація міжнародних норм на власну користь також дозволяє росії забезпечити свої інтереси в Арктиці, яку вона визначила як критично важливу мету в 2014 р. Ратифікувавши Конвенцію ООН з морського права (UNCLOS-82) у 1997 р., росія скористалася пунктом 3 ст. 76 щодо континентального шельфу, щоб розширити свою БЕЗ з 200 до 350 морських миль, щоб розробляти вуглеводні, знайдені в цій зоні. Для цього росія висунула (спірне) твердження, що хребет Ломоносова, який простягається на 1800 км у Північному Льодовитому океані, є продовженням російського континентального шельфу. Комісія Організації Об'єднаних Націй наразі оцінює геологічну обґрунтованість цього твердження. Окрім просування цього юридичного наративу, росія використовує стратегію доданого факту, розгортаючи військові ресурси для утвердження свого суверенітету в цій стратегічній частині світу, яка зараз відкрита для судноплавства через наслідки зміни клімату.

Ще однією важливою сферою, у якій росія стратегічно використовує право, є використання правового впливу для встановлення нових норм у стратегічних секторах, насамперед у кіберпросторі та космосі. Росія зміцнює свої позиції в міжнародних органах і структурах впливу з метою просування вигідних для неї норм, про що вже згадувалося раніше. Росія також використовує національні та міжнародні правові механізми, про що свідчить заочне засудження російськими судами українських високопосадовців та використання росією ордерів на затримання в юрисдикціях третіх країн (Johnson, 2018).

Проте судові процеси також можуть бути використані для протидії діям росії. Український уряд створив інтернет-сторінку з переліком судових позовів, поданих проти російської федерації. Список довгий і містить справу, подану до Міжнародного суду ООН щодо порушення Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації у зв'язку з поведінням росії з татарським і українським населенням у Криму та російською підтримкою тероризму.

До Європейського суду з прав людини було подано дев'ять заяв у зв'язку зі збиттям російською ракетою рейсу MH17 Малайзійських авіаліній у 2014 р. на додачу до індивідуальних справ, поданих сім'ями загиблих. Україна також подала позови до Міжнародного трибуналу з морського права, Міжнародного суду ООН та Постійної палати третейського суду щодо Керченської протоки. Крім того, 3 березня 2022 року МКС розпочав розслідування щодо звинувачень у воєнних злочинах в Україні. У відповідь на ці юридичні дії російська федерація розробляє захисні стратегії, засновані на використанні проксі-серверів, оскільки вони дозволяють їй більшу свободу дій в обхід міжнародних судів. Приватні військові фірми, такі як "Вагнер", надають багатий приклад таких стратегій.

Росія також розробила стратегію протидії, головним чином для того, щоб захистити себе від наслідків американських та європейських санкцій, запроваджених у 2014 р. Реалізація російської політики імпортозаміщення, спрямованої на обмеження залежності від США та Європейського Союзу (ЄС), уперше матеріалізувалася в агропродовольчому секторі. Кремль відповів на санкції ембарго на західний і європейський експорт сільськогосподарської продукції до росії, що торкнулося третини імпорту продовольства в росію. Така ж політика була застосована до військово-промислового комплексу після того, як кілька західних країн оголосили, що припиняють експорт компонентів, необхідних для виробництва російських систем озброєнь. Згодом вона була поширена на всі сектори, які вважаються стратегічними, такі як авіація та інформаційні технології, наприклад, шляхом заміни західних операційних систем в адміністративних IT-системах.

Новий залп санкцій, запроваджених після вторгнення в Україну в 2022 р., і зокрема виключення російської федерації із системи банківських комунікацій SWIFT, були використані Заходом для тиску на росію з метою поновлення засудження її агресії. Необхідно буде оцінити середньостроковий і довгостроковий вплив такого застосування Заходом права в конфлікті на рішучість росії воювати.

Дискусія і висновки

Звернення до несилових методів стає однією з основних тенденцій у міжнародних відносинах, і в коротко- та середньостроковій перспективі вона набуде ще більшого значення. Кілька держав особливо активно діють у цій сфері. Вторгнення Росії в Україну є прикладом правої підготовки поля бою, яка могла бути використана для передбачення неминучості нападу. Сполучені Штати використовують переважно термін "правова підготовка" у зневажливому значенні, щоб нейтралізувати обов'язковість міжнародного права, одночасно використовуючи власну нормативну владу як важіль для захисту своїх національних інтересів. Ізраїль поєднує військово-планування з інструментами використання права для досягнення максимального ефекту. Франція лише нещодавно усвідомила важливість правового забезпечення, про що свідчить його поява у Стратегічному огляді Міністерства збройних сил на 2021 рік (Actualisation stratégique). Попереду ще багато роботи з поступової інституціоналізації концепції, підготовки до правових операцій, створення міжвідомчої синергії та планування правової розвідки.

Оскільки відновлення стратегічної конкуренції посилює напруженість у відносинах між державами, то для України надзвичайно важливо адаптуватися до нової парадигми. Стратегічне використання норм, які регулюють поведінку держав на міжнародному рівні, створює дилему для ліберальних демократій, які змушені узгоджувати своє прагнення втілювати цінності верховенства права з тим, що правова система, яка гарантує ці цінності, забезпечує ідеальну платформу для боротьби за владу. Однак стратегічне використання норм не обов'язково означає підрив їхнього авторитету і вступ до суто інструментальних відносин з правовим порядком. Взаємозв'язок між цінностями, які захищаються, та інтересами, які переслідуються, повинен допускати об'єктивну дискусію, щоб від самого початку норми не сприймалися автоматично як обмеження, а як інструмент для збереження і навіть збільшення свободи дій. Ми повинні бути відкритими до роздумів на цю тему, щоб сприяти демократичним дебатам про моральність і легітимність правових операцій.

Список використаних джерел

- Almang, J. (2019). War, vagueness and hybrid war, *Defence Studies*, 19(2), 189–204. <https://doi.org/10.1080/14702436.2019.1597631>
- Beck, A. (2014). China's strategy in the Arctic: a case of lawfare? *The Polar Journal*, 4(2), 306–318. <https://doi.org/10.1080/2154896X.2014.954886>
- Caliskan, M. (2019). 'Hybrid warfare through the lens of strategic theory'. *Defense & Security Analysis*, 35(1), 40–58. <https://doi.org/10.1080/14751798.2019.1565364>
- Filho, G., Farias, A. & Oliveira, G. (2017). Considerações sobre o Instituto do Lawfare. *Line Revista Multidisciplinar e de Psicologia*, 10(33), 363–369. <https://doi.org/10.14295/online.v10i33.661>
- Glenn, R. (2009). Thoughts on "Hybrid" Conflict. *Small Wars Journal*, 1–8. <https://smallwarsjournal.com/blog/journal/docs-temp/188-glenn.pdf>
- Hoffman, F. G. (2007). *Conflict in the 21st century: the rise of hybrid wars*. Potomac Institute for Policy Studies.
- Hsiao, A. (2016). China and the South China Sea "Lawfare". *Issues & Studies*, 52(2), 1–42. <https://doi.org/10.1142/S101325116500089>
- Johnson, R. (2018). Hybrid War and Its Countermeasures: A Critique of the Literature. *Small Wars & Insurgencies*, 29(1), 141–163. <https://doi.org/10.1080/09592318.2018.1404770>
- Jones, C. (2016). Lawfare and the juridification of late modern war. *Progress in Human Geography*, 40(2), 221–239. <https://doi.org/10.1177/0309132515572270>
- Lee, S. (2014). China's "Three Warfares": Origins, Applications, and Organizations. *Journal of Strategic Studies*, 37(2), 198–221. <https://doi.org/10.1080/01402390.2013.870071>
- Rajkovic, N., & Vennesson, P. (2012). The Transnational Politics of Warfare Accountability: Human Rights Watch versus the Israel Defense Forces. *International Relations*, 26(4), 409–429. <https://doi.org/10.1177/0047117812445450>
- Voyger, M. (2018). Russian Lawfare – Russia's Weaponisation of International and Domestic Law: Implications for The Region and Policy Recommendations'. *Journal of Baltic Security*, 4(2), 35–42. <https://doi.org/10.2478/jobs-2018-0011>

References

- Almang, J. (2019). War, vagueness and hybrid war, *Defence Studies*, 19(2), 189–204. <https://doi.org/10.1080/14702436.2019.1597631>
- Beck, A. (2014). China's strategy in the Arctic: a case of lawfare? *The Polar Journal*, 4(2), 306–318. <https://doi.org/10.1080/2154896X.2014.954886>
- Caliskan, M. (2019). 'Hybrid warfare through the lens of strategic theory'. *Defense & Security Analysis*, 35(1), 40–58. <https://doi.org/10.1080/14751798.2019.1565364>
- Filho, G., Farias, A. & Oliveira, G. (2017). Considerações sobre o Instituto do Lawfare. *Line Revista Multidisciplinar e de Psicologia*, 10(33), 363–369. <https://doi.org/10.14295/online.v10i33.661>
- Glenn, R. (2009). Thoughts on "Hybrid" Conflict. *Small Wars Journal*, 1–8. <https://smallwarsjournal.com/blog/journal/docs-temp/188-glenn.pdf>
- Hoffman, F. G. (2007). *Conflict in the 21st century: the rise of hybrid wars*. Potomac Institute for Policy Studies.
- Hsiao, A. (2016). China and the South China Sea "Lawfare". *Issues & Studies*, 52(2), 1–42. <https://doi.org/10.1142/S101325116500089>
- Johnson, R. (2018). Hybrid War and Its Countermeasures: A Critique of the Literature. *Small Wars & Insurgencies*, 29(1), 141–163. <https://doi.org/10.1080/09592318.2018.1404770>
- Jones, C. (2016). Lawfare and the juridification of late modern war. *Progress in Human Geography*, 40(2), 221–239. <https://doi.org/10.1177/0309132515572270>
- Lee, S. (2014). China's "Three Warfares": Origins, Applications, and Organizations. *Journal of Strategic Studies*, 37(2), 198–221. <https://doi.org/10.1080/01402390.2013.870071>
- Rajkovic, N., & Vennesson, P. (2012). The Transnational Politics of Warfare Accountability: Human Rights Watch versus the Israel Defense Forces. *International Relations*, 26(4), 409–429. <https://doi.org/10.1177/0047117812445450>
- Voyger, M. (2018). Russian Lawfare – Russia's Weaponisation of International and Domestic Law: Implications for The Region and Policy Recommendations'. *Journal of Baltic Security*, 4(2), 35–42. <https://doi.org/10.2478/jobs-2018-0011>

Отримано редакцією журналу / Received: 27.07.24

Прорецензовано / Revised: 31.07.24

Схвалено до друку / Accepted: 09.08.24

Dmytro KHOMIAKOV, PhD (Law)

ORCID ID: 0000-0002-8232-6316

e-mail: dmytro.khomiakov@knu.ua

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

LEGAL OPERATIONS IN A GLOBAL CONTEXT

Background. The emergence of the concept of warfare, defined as the use of law to wage war, has prompted a reassessment of the strength of the international order based on the rule of law. Similar to the regulation of cyberspace, information threats, and instruments of economic and financial pressure, warfare is a non-kinetic action that does not follow the traditional course of an armed attack. Caught off guard, states do not know how to respond to these non-kinetic actions as they take place in a new and rapidly changing regulatory environment.

Methods. The source base of the study is formed by documents of international organizations and scientific publications on legal operations. The author uses the dialectical, historical, comparative legal methods to track the transformation of views on the processes of planning and conducting legal operations; systemic and structural, formal and logical methods to determine the provisions which should be taken into account in the process of introducing the concepts of legal operations into the activities of the Armed Forces of Ukraine; and methods of analysis, generalization and synthesis to develop relevant proposals.

Results. International official documents (agreements, protocols, conventions, recommendations, standards, declarations, communiqués, messages, charters) that regulate and govern the issue of hybrid warfare were summarized and systematized; Proposals for the implementation of legal operations concepts in Ukraine were developed.

Conclusions. The results of this study develop the ideas of other researchers on the expediency of introducing the concept and implementation of legal operations in the context of hybrid warfare.

Keywords: legal operations, hybrid warfare, legal norms, strategic goals.

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.